

Osmanlı İstanbulu'nda Müstesnâ bir Ziyâretgâh: Eyüp Sultân Türbesi

Feray Coşkun

Freie Universität Berlin

İslâm tarihinin en önemli sahâbe ve ensârlarından biri olarak bilinen Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö. 668/669 civarı) İstanbul'daki türbesi, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de en çok ziyâret edilen ve kutsallığı en çok vurgulanan yerlerden biridir.¹ Söz konusu türbe, Fâtih Sultan Mehmed'in hocası ve manevî rehberi Ak Şems ed-Dîn (ö.1459) tarafından keşfedildiğine inanılan mezârın üzerine inşa edilmiştir. Türbe ve etrafında gelişen külliye, Osmanlı kaynaklarında “medîne-i Ebû Eyyûb”² veya “kasaba-ı Hazret-i Hâlid”³ olarak geçen

1 Türbe ve Eyüp tarihiyle ilgili genel değerlendirmeler için bkz. Tülay Artan (der.), *Eyüp: Dün/Bugün 11-12 Aralık 1993* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993); Artan (der.), *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam* (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998). 1997-2006 yılları arasında Eyüp Belediyesi'nce düzenlenen sempozyum bildirileri için bkz. <http://ekitap.eyup.bel.tr:9600/sempozyum.html> [Erişim Tarihi 3 Nisan 2009].

2 Ömer Lütfi Barkan, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli* (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), 56.

3 *A.g.e.*, 102.

Eyüp semtinin merkezi olmuştur.⁴ Bu makalede Eyüp Sultân olarak da bilinen türbenin Osmanlı İstanbulu'nda nasıl bir kutsal mekân haline geldiği ve Osmanlı ziyâret kültüründeki yeri özetlenmeye çalışılacaktır.

a) Tarihsel Arkaplan

Asıl adı Ebû Eyyûb Hâlid ibn Zayd ibn Kulayb en-Neccârî el-Ensârî olan sahâbe Yemen'in ünlü kabilesi Hazrec'in Neccâr soyundan gelmektedir. Hz. Muhammed'in 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicretini müteâkiben kendisini bizzât evinde konuk ettiği için onun mihmândârı olarak bilinir. Rivâyete göre Medine halkından birçok kimse, Hz. Muhammed'i evinde konuk etmek istemiş ancak o devesi nereye diz çökerse oraya konuk olacağını bildirmiştir. Devesinin Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinin önünde diz çökmesi üzerine de onun evinde kalmayı kabul etmiştir.⁵

Ebû Eyyûb'un yedinci yüzyılda Yezîd ibn Mu'âviye (ö. 684) önderliğindeki takviye kuvvetleri ile Emevîlerin Konstantinopolis kuşatmasına katıldığı ve bu kuşatma esnasında vefât ettiği var sayılmaktadır.⁶ Her ne kadar kuşatmanın tarihselliğiyle ilgili tartışmalar olsa da,⁷ Arap kaynakları sahâbenin şehir surlarına yakın bir mev-

.....

- 4 İdarî açıdan Büyükçekmece'den Sarıyer'e kadar uzanan bölgeyi kapsayan Eyüp'ün bir diğer adı da Hâslar Kazâsı idi. Galata ve Üsküdar ile birlikte sur dışı Osmanlı İstanbulu'nun *bilâd-ı selâse* denilen üç kazâsını oluşturuyordu. Tülay Artan, "Eyüp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (bundan sonra *TDVİA*), 44 Cilt. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988-2013), 12: 1-6.
- 5 Alfred Guillaume, *The Life of Muhammad: A Translation of Ishaq's Sirat Rasul Allah* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 228; E. Levi-Provençal, "Abu Ayyub Khalid b. Zayd b. Kulayb al-Nadjdjarî", *The Encyclopaedia of Islam*, 2. Baskı, 13 cilt. (Leiden: E. J. Brill, 1960-2008), 1: 108-109; Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî," *TDVİA*, 10: 123-125.
- 6 Robert G. Hoyland, *In God's Path: The Arab Conquests and the Creation of an Islamic Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 109; James Howard-Johnston, *Witnesses to a World Crisis: Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 489.
- 7 Cyril A. Mango ve James Howard-Johnston söz konusu Emevî seferinin kuşatma yerine kısa süren bir dizi askerî çarpışma olarak görülmesi

zîye gömüldüğünü bildirmektedir. Gömülü olduğu yer konusunda bazı kaynaklar surların dibini,⁸ bazıları ise civârını⁹ işaret etmektedir. Bugünkü türbenin, surlara bir buçuk kilometre uzaklıkta olduğunu düşünürsek, kaynakların sahâbenin surlara çok yakın bir yere gömüldüğünden bahsetmeleri dikkat çekicidir.

.....
gerektiğini söylerken, Marek Jankowiak, bugüne kadar incelenmemiş bazı Bizans, Süryanî, Arap ve Latin kaynaklarını göz önüne alarak kısa dönem süren bir kuşatmanın söz konusu olduğunu tespit etmiştir. Jankowiak'a göre Emevî kuvvetleri 667'i 668'e bağlayan kış aylarında Kalkedon (Kadıköy)'a varmışlar, 668 yılının baharında şehri kuşatmışlar ancak kıtlık ve salgın hastalıklar nedeniyle 25 Haziran'da kuşatmayı kaldırmışlardır. Bkz. Marek Jankowiak, "The First Siege of Constantinople", *Constructing the Seventh Century* (Paris: Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance, 2013), 237-320. Ayrıca bkz. Howard-Johnston, 302-304, 390, 490, 492; Cyril A. Mango (der.), *Nikephoros, Patriarch of Constantinople: Short History (Breviarium)* (Washington: Dumbarton Oaks Texts, 1990), 194.

8 Bazı Arap kaynakları surların dibine gömüldüğünü imâ etmek için "bi-aslı sûri'l-medîne", "bi-aslı hısnı'l-Kustantîniyya" veya "fi aslı sûri'l-Kustantîniyya" gibi ifâdeler kullanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muḥammad Ibn Sa'd az-Zuhri, *Kitâb aş-Şabaqât al-Kubrâ*, der. Eugen Mittwoch ve Edward Sachau. 9 cilt. (Leiden: Brill, 1905-1940), 2:50; Abdallâh ibn-Muslim ibn Qutaiba, *Kitâb al-Ma'ârif* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1850), 140; Al-Mas'ûdi, *Les prairies d'or: texte et traduction (Murûj az-zahâb)*, çev. C. Barbier de Meynard (Paris: Impr. Impériale, 1861-1878) 5: 62; Marsden Jones (der.), *Kitâb al-maghâzi of al-Wâqidi* (London: Oxford University Press, 1966), 161; Motahhar Ben Ṭâhir el-Maqdisî, *Le Livre de la création et de l'histoire*, 6 cilt, çev. ve der. Clement Huart (Paris: 1899-1919), 5: 117. *The History of al-Tabari*, çev. W. Montgomery Watt ve M. V. McDonald (Albany: State University of New York Press, 1987), 18: 94.

9 Bazı kaynaklar ise "fi cânibi sûrihâ" veya *bi-l-kurbi min sûr*" gibi ifâdeler kullanarak, mezârın surlara yakın bir konumda olduğunu işaret etmişlerdir. Bkz. Ibn-el-Athiri, *Chronicon quod perfectissimum inscribitur*, der. Corolus Johannes Tornberg, 11 cilt. (Leiden: E. J. Brill, 1851-76) 3: 382. Abû'l-Ḥasan 'Ali ibn Bakr al-Harawî, *Guide Des Lieux de Pélerinage*, çev. Janine Sourdel-Thomine (Damascus: Institut Français de Damas, 1957), 127; cf. Josef W. Meri (çev.), *A Lonely Wayfarer's Guide to Pilgrimage: 'Alî ibn Abî Bakr al-Harawî's Kitâb al-Ishârât ilâ Ma'rifat al-Ziyârât* (Princeton: The Darwin Press, 2004), 145.

Aslında bazı Osmanlı kaynakları da Ebû Eyyûb'un mezârının surlara daha yakın bir mevkîde olduğuna dair rivâyetler içermektedir. Örneğin yazarı anonim 1491 tarihli *Tevârih-i Âl-i 'Osmân*'da Ebû Eyyûb'un iki sur arasında Bizans askerleri tarafından öldürüldüğüne dair bir anlatı mevcuttur.¹⁰ İdrîs-i Bitlisî (ö. 1521) *Heşt-Bibişt* adlı eserinde sahâbenin türbesi olarak biri sur içinde, diğeri ise surlara iki bin adım uzaklıkta iki farklı yerin ziyâret edildiğini, ancak Ak Şems ed-Dîn tarafından sur dışındaki yerin asıl mezâr olarak keşfedildiğini yazar.¹¹ Arapça ve Osmanlıca anlatılar arasındaki farklılıklar ve türbenin Bizans topografyasıyla ilişkisi bu makâlede ele alınamıyacak kadar ayrıntılı bir konudur.¹² Tüm farklılıklarına rağmen, kaynaklar Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin mezârının Bizanslılar tarafından korunmuş ve ziyâret edildiği konusunda mutâbıktırlar. Kaynaklardaki bu motif, askerî açıdan başarısızlıkla sonuçlanan bir kuşatmanın, rûhânî açıdan bir zafer olduğunu imâ etmektedir. Başka bir deyişle, Bizans döneminde "Yeni Kudüs" olarak adlandırılan¹³ ve Hz. Meryem'in koruması altında görülen şehir,¹⁴ yeni bir azîze kavuşmuştur.

.....

10 Friedrich Giese (çev. ve der.), *Die altosmanischen anonymen Chroniken*. 2 cilt. (Breslau/Leipzig: Selbstverl/Brockhaus, 1922/1925) 2: 136-144. Stefanos Yerasimos bu tip rivâyetlerin, Fatih'in merkezileşme politikalarına muhâlif "imparatorluk karşıtı" (*anti-impériale*) bir söylemin parçası olduğunu iddiâ etmiştir. Bkz. Stéphane Yerasimos, *Légendes d'Empire: La fondation de Constantinople et de Sainte-Sophie dans les traditions turque* (Paris: Librairie d'Amérique d'Orient, 1990).

11 İdrîs-i Bitlisî, *Heşt-Bibişt*, der. Mehmet Karataş (Ankara: Bedav, 2008), 78-79.

12 Bu konuda Yerasimos'un eserinin yanı sıra Paul Wittek ve Nuray Özarlan'ın makâlelerine de bakılabilir. Paul Wittek, "Ayvansaray, un sanctuaire privé de son héros", *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves* (1951): 505-526 ; Nuray Özarlan, "From the Shrine of Cosmidion to the Shrine of Eyüp Ensari", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 40 (1999): 379-399.

13 Paul Magdalino, "The History of the Future and Its Uses: Prophecy, Policy and Propaganda", *The Making of Byzantine History: Studies dedicated to Donald M. Nicol*, der. Roderick Beaton and Charlotte Roueché (Aldershot: Variorum, 1993), 11.

14 Ayrıntılı bilgi için bkz. Averil Cameron, "The Theotokos in Sixth-century Constantinople: A City Finds its Symbol", *The Journal of Theological Studies* 29 (1978): 79-108; Cyril A. Mango, "Constantinople as Theotokoupolis", *The*

Birçok Osmanlı kaynağı mezârın zaman içerisinde kaybolduğunu ve fethin ardından, Fâtih'in ricâsı üzerine Ak Şems ed-Dîn tarafından bulunduğunu ifade eder.¹⁵ Ak Şems ed-Dîn'e atfedilen "keşif", şehrin Osmanlılarca fethinin ilâhî olarak desteklendiğini vurgulamakta ve Ortodoks Hristiyanlığın merkezinde Müslüman kökenli bir kutsal yerin açığa çıktığını belirtmektedir. Tarihselliği tartışmalı olsa da, "keşif", şehrin "İslâmî" kimliğine referans olacak kadim bir kök arayışını simgeler. Bizans Hristiyanları tarafından bile ziyaret edildiği söylenen türbe, Ak Şems ed-Dîn'e atfedilen "keşif"le İslâmî özüne devredilmekte ve böylece yeni Osmanlı başkentinin en önemli kutsal mekânlarından biri haline gelmektedir.

b) Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî Türbesi ve Câmii

Osmanlı kaynaklarında türbeden ilk defa 1457 tarihli Fâtih vakfiyesinde bahsedilmektedir.¹⁶ Türbe, Eskişehir'deki Battal Gâzî ve Bursa'daki Emîr Buhârî (ö. 1430) türbeleri gibi sekizgendir. Kesme küfeki taşından yapılmış, kubbesi kurşunla kaplanmış ve iki kat pencere sistemiyle aydınlatılmıştır. Bu anlamda klasik dönem Osmanlı türbelerinin öncüsü olarak görülmüştür.¹⁷ Türbenin kubbesi ve iç duvar-

.....

Cult of the Mother of God in Byzantium, der. Leslie Brubaker and Mary B. Cunningham (Farnham; Surrey, Burlington, VT: Ashgate: 2011), 17-25.

15 Keşiften bahseden kaynaklar arasında Mustafâ Âlî'nin *Künhü'l-Abbâr*'ını, Solakzâde Mehmed Efendi'nin *Târih-i Solakzâde'sini*, Latîfî'nin *Evsâf-ı İstanbul*'unu, Kıvâmî'nin *Fetihnâme'sini*, Hâfız Hüseyin Ayvânsarayî'nin *Vefeyât-ı Meşâyih'i* ve *Hadikatül-Cevâmî'sini*, Hüseyin Enîsî'nin *Menâkıb-ı Ak Şems ed-Dîn*'ini ve Evliyâ Çelebi'nin *Seyahât-nâme'sini* sayabiliriz. Keşif anlatıları kendi aralarında bu makâlede ele alınamayacak kadar ilginç farklılıklar göstermektedirler. Bu konuyu ele alan bir analiz için bkz. Feray Coşkun, "Sanctifying Ottoman Istanbul: The Shrine of Abû Ayyûb al-Anşârî", Basılmamış Doktora Tezi, Freie Universität Berlin, 2015.

16 *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri* (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1938), 338; Wittek, "Ayvansaray un sanctuaire privé de son héros", 520; Kafesçioğlu, *Constantinopolis/Istanbul, Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital* (University Park: The Pennsylvania State University Press, 2009), 47.

17 Aptullah Kuran, "Eyüp Külliyesi", *Eyüp: Dün/Bugün*, 129-135, 129-130. Hüseyin Algül, Nihat Azamat, "Emîr Sultan Külliyesi", *TDVİA*, II: 148-150.

larına işlenen âyetler, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Osmanlı'daki imgesi hakkında aydınlatıcıdır. Örneğin kubbenin içerisine Âl-i İmrân sûresinin 193'üncü âyetinin yazılmış olması, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin sûrede bahsi geçen sâlih kimselerden olduğunu imâ etmektedir. Türbe duvârlarında Tevbe sûresinin 72, 100,117 ve 119'uncu âyetleri yazılıdır. Söz konusu âyetlerde muhâcirler ve ensârlar övülmekte, onlara ve onları izleyenlere cennet va'at edilmektedir. Böylece Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin cennet sâkini olduğu işâret edilmektedir.

Yaklaşık iki yıl sonra türbenin etrafına bir külliye inşâ edilmiştir. Câmî,¹⁸ medrese, derviş odaları (*savâmî*), imâret ve hamâmdan oluşan külliye 1459 yılı civârında tamamlanır.¹⁹ Ak Şems ed-Dîn ve öğrencileri için inşâ edilen derviş odaları, şeyhin memleketi Göynük'e gitmesinin ardından medrese öğrencilerine tahsîs edilir. Söz konusu külliye Osmanlı İstanbulu'nun en önemli dinî yapılarından biri olarak hizmet vermiştir.

Osmanlı sultanlarının yanı sıra birçok Osmanlı devlet adamının da külliye katkıda bulunduğunu biliyoruz. Örneğin Çandarlı Halîl Paşazâde İbrâhîm Paşa (ö.1499), 1494 yılında türbe ve câminin paylaştığı iç avluya bir şâdirvân yaptırır.²⁰ 1580 yılında Sinân Paşa

.....
18 Ayvânsarâyî'nin *Hadîkatül Cevâmî*'sinde anlattığına göre câminin girişinde "Çün sekizyüz altmışüç sâlinde bu / Câmî'i Sultan Mehmed yaptı nev/yazmaktaydı. Bu kitâbe câminin Hicrî 863, Milâdî 1458/1459 yılında inşâ edildiğini gösteriyor. Howard Crane (çev. ve der), *The Garden of Mosques: Hafiz Hüseyin al-Ayvansarayî's Guide to the Muslim Monuments of Ottoman Istanbul* (Leiden; Boston: Brill, 2000), 269. Câminin mimârî özellikleri ve hakkında değerlendirmeler için bkz. Orhan Şaik Gökyay (der.), *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu Dizini*. 1. Kitap. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 168; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri, 855-886 (1451-1481)* 4 cilt. (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti 1989), 3: 353; Aptullah Kuran, "Eyüp Külliyesi", 129-135; Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *TDVİA*, 12: 9-12,10; Kafesçioğlu, 48.

19 Bu konuda bkz. Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, çev. Kemal Yavuz, M. A.Yekta Saraç, 416; Tâcî-zâde Cafer Çelebi, *Heves-nâme*, der. Necati Sungur (Ankara: TKK, 2006), 118; Tursun Bey, *Târih-i Ebül-Feth* der. A. Mertol Tulum (İstanbul: Baha Matbaası, 1977), 75.

20 Crane, *The Garden of the Mosques*, 271; M. Baha Tanman, "Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansıması", *II. Eyüp*

(Koca Sinân)²¹ bu şâdirvânın üzerine bir köşk inşâ ettirir.²² Evliyâ Çelebi, mermer kolonlar üzerinde yükselen köşk ile türbe arasında iki çınarın bulunduğunu ve insanların bu çınarların gölgelerinde duâ ettiklerini söylemektedir.²³ Bugün bu çınarlardan sadece biri günümüze ulaşabilmiştir.

Türbedeki en önemli değişiklikler I. Ahmed (1603-1617) döneminde gerçekleşmiştir. Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin sandûkasının gümüş şebeke ile çevrilmesi,²⁴ türbede bulunan kuyunun tamîri, halkın kuyu suyuna erişimi için türbenin soluna bir sebîl yaptırılması²⁵, türbe ile iç avlu arasına bir duvâr örülmesi ve türbeye hâcet penceresinin açılması hep bu dönemde gerçekleşen mekânsal değişikliklerdir.²⁶

Her ne kadar birkaç takım değişiklikler geçirmiş olsa da, türbe Fâtih döneminde inşâ edilen halini genel hatlarıyla korumuştur. Ancak câmi 22 Mayıs 1766 depreminde²⁷ zarar gördüğü için 1798 yılında yıkılarak, 1800 yılında tamamlanmak üzere Barok usûlünde tekrar inşâ edilir. Bu esnada iç avludaki medrese odaları, şâdirvân ve

.....

Sultan Sempozyumu Tebliğleri (İstanbul: Eyüp Sultan Belediyesi Yayınları, 1998), 76-93, 79.

21 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebru Boyar, Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 226-231.

22 Crane, *The Garden of the Mosques*, 270-271. Baha Tanman söz konusu köşkün türbeyi ziyâret eden sultan veya devlet adamlarının kullanımına tahsis edilmiş olabileceğini düşünmektedir. Tanman, "Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansımaları", 79-80.

23 Gökyay, 168.

24 Crane, *The Garden of the Mosques*, 276; Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *TDVİA*, 12: 10.

25 Sebîl dönemin mimârbaşı Sedefkâr Mehmed Ağa (ö. 1617) tarafından yapılmıştır. Crane, *The Garden of the Mosques*, 270; Sedefkâr Mehmed Ağa ile ilgili olarak bkz. Howard Crane, *Risâle-i Mi'mâriyye: An Early-Seventeenth-Century Ottoman Treatise on Architecture* (Leiden; New York: Brill, 1987), 7-12.

26 Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *TDVİA*, 12:11; Crane, *The Garden of the Mosques*, 270.

27 Depremde Eyüp'te zarar gören binâlar için bkz. Deniz Mazlum, *1766 Depremi: Belgeler Işığında Yapı Onarımları* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2011), 53-55.

köşk yıkılmış, yıkılan şâdirvânın yerine avludaki çınar ağaçlarını dört yönden saran çim bir sofa ile yeni bir şâdirvân yapılmıştır. Şâdirvân-daki her bir çeşme III. Selîm'in tuğrâsı ile tezyîn edilmiştir. Dış avlu genişletilmiş, imâm, türbedâr, mütevellî ve muvakkite tahsis edilecek dört oda inşâ edilmiştir. Dış avluya ayrıca, câminin ikinci katındaki hünkâr mahfiline ulaşan bir asma kat yapılmıştır.²⁸ Türbeye ise ziyâretçileri yağmur ve kardan korumak maksadıyla bir sakıf eklenmiştir.²⁹ II. Mahmûd döneminde, 1819 ve 1820 yılları arasında türbenin altındaki kuyu sularının taşmasını önlemek amacıyla türbenin altına bir dehliz açılmıştır.³⁰

c) Eyüp'te Ölüm

İnşâ edildiği ilk yıllardan itibaren türbenin etrafına gömülmekle ilgili büyük bir talep olduğu için, Eyüp aynı zamanda bir nekropole ev sahipliği yapmaktadır. Türbe civârına gömülmek istemenin altında yatan en büyük motivasyon Kıyâmet gününde Hz. Ebû Eyyûb'un kendisi ile birlikte dirilenlere şefâ'at edeceğine dair inançtır. Örneğin, on altıncı yüzyılda yazılan yazarı anonim *Menâkıb-ı Ebû Eyyûb el-Ensârî* ile Nûr ed-Dîn 'Alî el-Ensârî el-Karafî'nin *Kitâbü'n-Nefahât el-'Abîr es-Sârî bi-Ehâdis el-Ebû Eyyûb el-Ensârî*'de İstanbul halkının Kıyâmet gününde Allah'ın karşısına Ebû Eyyûb ile birlikte çıkacağı ifâde edilmiştir.³¹

Türbe civârına en erken gömülenler arasında Fâtih'in sakâsı Mustafa Ağa (ö. 1455/1456), ünlü astronom ve matematikçi Alî Kuşçu (ö. 1474)³² ile türbenin ilk türbedârı Bayrâmî dervişi Yûsuf

.....

²⁸ Crane, *The Garden of the Mosques*, 276.

²⁹ A.g.e., 275-276.

³⁰ A.g.e., 276.

³¹ *Menâkıb-ı Ebû Eyyûb el-Ensârî*, Esad Efendi 2423, fol. 29a; Fatih 5437, fol. 58a; Nûr ed-Dîn Alî el-Ensârî el-Karafî'nin *Kitâbü'n-Nefahât el-'Abîr es-Sârî bi-Ehâdis el-Ebû Eyyûb el-Ensârî*, Ayasofya 942, fol. 6b-7a. Her iki eser de Kanunî Sultan Süleymân döneminde yazılmıştır.

³² Alî Kuşçu ve mezârı ile ilgili bkz. Cengiz Aydın, "Alî Kuşçu", *TDVİA*, 2: 408-410; Crane, *The Garden of the Mosques*, 273.

ibn Şeyh Halîl (ö. 1512 civarı)³³'i sayabiliriz. Ayrıca, Semiz 'Alî Paşa (ö. 1565),³⁴ Lâlâ Mustafâ Paşa (ö. 1580) ve Gürcü Mehmed Paşa (ö.1626) gibi devlet adamları da türbeye çok yakın bir konumda gömülmüşlerdir. Türbenin iki yanında ise Dârü's-sa'âde ağaları Mustafâ Ağa (ö. 1623) ile Hacı Beşîr Ağa (ö. 1746)'nın türbeleri bulunmaktadır.³⁵ Dârü's-sa'âde ağalarının 1591'den itibaren Haremeyn vakıflarından sorumlu olduklarını ve özellikle on yedinci yüzyıldan itibaren, sarâyda çok güçlü bir konuma geldiklerini düşünürsek,³⁶ Ebû Ey-yüb'un türbesine bu kadar yakın mesâfede gömüldüklerine şaşırmanın gerekir. Ayrıca, I. Ahmed'in eşi ve II. Osmân'ın annesi Mâh-ı Fîrûz Hadîce Sultan (ö. 1628) türbenin arkasında, III. Ahmed'in kızı Sâliha Sultan (ö. 1778) ise dış avluda gömülüdür.

Türbenin dış avlusundan Haliç'e doğru inen Câmî-i Kebîr Caddesi boyunca birçok önemli devlet adamına ait türbeler bulunmaktadır. Bu türbeler arasında Şeyhül-İslâm Mehmed Ebû's-Su'ûd Efendi (ö. 1574), Sokullu Mehmed Paşa (ö. 1579),³⁷ Hoca Sa'd ed-
.....

33 Crane, *The Garden of the Mosques*, 273; Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 247, 258.

34 Crane, *The Garden of the Mosques*, 271.

35 Beşîr Ağa türbenin iç avlusuna iki tane mahfil yaptırmış ancak bu mahfiller câminin III. Selîm döneminde yeniden inşâsı sırasında kaldırılmışlardır. Beşîr Ağa ayrıca 1735 yılında Eyüp'te kütüphâne, sibyan mektebi, mescid ve sebilden oluşan bir külliye inşâ ettirmiştir. Bkz. Jane Hathaway, *Beshir Agha, Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem* (Oxford: One World, 2005), 45-51; 113-114; Abdülkadir Özcan, "Beşîr Ağa, Hacı", *TDVİA*, 5: 555; Crane, *The Garden of the Mosques*, 270, 303; İsmail E. Erünsal, "Beşîr Ağa Kütüphanesi", *TDVİA*, 6: 4.

36 Amy Singer, *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, (Albany: State University of New York Press, 2002), 36.

37 Sokullu Mehmed Paşa burada ayrıca medrese, kütüphâne ve on dokuz tane öğrenci odasından oluşan bir külliye yaptırmıştır. Paşa, çocuklarıyla beraber aynı türbeyi paylaşmaktadır. Ancak külliyenin yapımına katkıda bulunan eşi 'İsmi'hân Sultan (ö.1585) babası II. Selîm'in Aya Sofya'daki türbesine gömülmüştür. Bkz. Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, der. Mehmed İpşirli, 2 cilt. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989), 1: 155-156; Sevgi Parlak, "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *TDVİA*, 37: 358-359; Jean-Louis, Bacqué-Grammont, *StelæTurcicæ II, Cimetières de la mosquée de Sokollu Mehmed Paşa à Kadırga Limanı, de Bostancı 'Ali et du türbe de Sokollu*

Dîn (ö.1599), Palak Mustafâ Paşa (ö.1534), Siyâvuş Paşa (ö.1602),³⁸ Mîr-i Mîrân Mehmed Paşa (ö. 1589) ve Ferhâd Paşa (ö.1595) türbelerini sayabiliriz.

Hz. Ebû Eyyûb türbesinin iç avlu kapısından çıkıldığında karşımıza çıkan iki sokak boyunca da imparatorluk eliteine ait birçok türbe görülmektedir. Bunlardan biri Bostan İskelesi'ne doğru inen ve cülûs yolu olarak bilinen sokaktır. Bu sokak üzerinde, III. Selîm'in annesi Mihr-i Şâh Sultan (ö.1805) ile III. Mustafâ'nın kızları Hadîce Sultan (d.1822) ve Beyhân Sultan (d. 1824)'ın türbeleri vardır. Hemen yanlarında ise Mihr-i Şâh Sultan tarafından 1792'de inşâ ettirilen ve hâlen hizmet veren imâret bulunmaktadır.³⁹ Biraz aşağıda sağda ise II. Mahmud'un kızı 'Âdile Sultan (ö. 1899) ile eşi Mehmed 'Alî Paşa (ö.1868) ve Sadrazam Hüsrev Paşa (ö.1855)'nın türbeleri göze çarpar. Beybaba adlı diğer sokakta birçok türbenin yanı sıra Âyâs Paşa (ö.1539), Pertev Mehmed Paşa (ö.1572) ve Nişâncı Ferîdûn Ahmed Paşa (ö.1583) gibi önemli devlet adamlarının türbeleri bulunmaktadır. Beybaba Sokağı'nın açıldığı Sultan Reşâd Caddesi üzerinde ise Sultan V. Mehmed Reşâd'ın türbesi görkemli bir şekilde karşımıza çıkar. Sultan Reşâd Eyüp'e gömülen tek sultandır. II. Bâyezîd'in de buraya gömülme arzusunda olduğu bilinmektedir.⁴⁰

Mimâr Sinân, Eyüp'te birçok türbe ve külliyeinin inşâsında bulunmuştur. Bunlar arasında II. Selîm'in kızı Şâh Sultan (ö.1580) ve eşi Zâl Mahmûd Paşa (ö. 1580)'nın türbelerinin bulunduğu Zâl

.....

Mehmed Paşa à Eyüb (Istanbul: Deutsches Archäologisches Institut; Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 1990), 29-53; Aptullah Kuran, *Sinan: The Grand Old Master of Ottoman Architecture* (Istanbul: Institute of Turkish Studies, 1987), 135-136.

38 Zeynep Hatice Kurtbil, "Siyavuş Paşa Türbesi", *TDVİA*, 37: 315-316.

39 Sevgi Parlak, "Mihrişah Vâlide Sultan Külliyesi", *TDVİA*, 30: 42-44.

40 Klaus Kreiser, "Istanbul, die Wahre Stadt der Muslime: Betrachtungen zu den Gräbern der osmanische Sultane und zur politischen Verwendung von Gräbern durch die Dynastie" in *Cimetières et Traditions Funéraires dans Le Monde Islamique* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 10; Eldem, *Death in Istanbul: Death and Its Rituals in Ottoman-Islamic Culture*, çev. ve der. Ceyda Eldem (İstanbul: Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2005), 32.

Mahmûd Paşa külliyesi⁴¹, Defterdâr Mahmûd Efendi (ö.1546),⁴² ve Nişâncı Celâlzâde Mustafâ Paşa (ö.1567)⁴³ külliyelerini sayabiliriz.⁴⁴

Bu külliyelerin yanı sıra, Eyüp'te ayrıca birçok tekke inşâ edilmiştir. Her ne kadar hepsi günümüze ulaşmamış olsa da, bu tekkelelerin zamanında İstanbul'un dinî hayatını büyük oranda canlandırdığı bilinmektedir. Örneğin Balçık Tekke⁴⁵ Halvetiye, Cafer Paşa Tekkesi Kâdirîye, Halvetiye ve Sa'diye⁴⁶, Şeyh Merkez Efendi Tekkesi Sünbîliye⁴⁷, Baba Haydar Tekkesi Nakşibendîye⁴⁸, Ümm-i Sinân

.....
41 1577 ve 1590 arasında inşâ edilen külliye, Eyüp'ün en büyük külliyesidir. Şâh Sultan ve Zâl Mahmûd Paşa mal varlıklarının üçte birini bu külliyeinin inşâsına ayırmışlardır. Bkz. Gülrü Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 372; Semavi Eyice, "Eyüp'te Zal Mahmud Paşa Camii", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 5. Eyüp Sempozyumu* (İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2002), 12-21.

42 Defterdâr Mahmûd Efendi'nin aynı zamanda hattât oluşunu temsilen câmi minâresinin ucuna bir hokka ve kalem konulmuştur. Külliye 1766 depreminde zarar görmüştür. Semavi Eyice, "Defterdar Camii ve Türbesi", *TDVİA*, 9: 97.

43 Celâlzâde Mustafa Paşa hakkında bkz. Celia J. Kerslake, "Celâlzâde Mustafa Çelebi", *TDVİA*, 7: 260-262.

44 Crane, *The Garden of the Mosques*, 313-314.

45 Tekke, Alibeyköy ve Kağıthâne'den gelen balçığın bu civârda toplanmasından dolayı bu ismi almıştır. M. Baha Tanman, "Balçık Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 8 Cilt. (İstanbul: Kültür Bakanlığı/Tarih Vakfı, 1993-1995), 2:16. Ayrıca bkz. Crane, *The Garden of the Mosques*, 300-301. Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199 (1784)Tarihli Önemli bir Vesika", *Vakıflar Dergisi* 13 (1981): 583-590, 587.

46 A.BilginTürnalı, "Câfer Paşa Tekkesi", *TDVİA*, 6: 555.

47 Bu tekke 1537'de I. Selîm'in kızı Şâh Sultan (ö. 1572) tarafından Mimâr Sinân'a yaptırılmıştır. Crane, *The Garden of the Mosques*, 279-280; Necipoğlu, *The Age of Sinan*, 293-294.

48 Kanunî tarafından Şeyh Haydar Semerkandî (ö.1550) için yaptırılmıştır. Özellikle Orta Asya'dan gelen birçok hacı adayının bir süre burada kaldığı bilinmektedir. Haşim Şahin, "Klasik Çağ Osmanlı İstanbul'unda Nakşibendilik: Eyüp'te Baba Haydar Örneği", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 7. Eyüp Sempozyumu* (Eyüp: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2003), 414-419; Hamid Algar, "Baba Haydar", *TDVİA*, 4: 367, M. Baha Tanman, "Baba Haydar Camii ve Tekkesi", *TDVİA*, 4: 367-368.

Tekkesi Sinânîye⁴⁹, Bahâriye Mevlevîhânesi⁵⁰ Mevlevîye, Karyağdı Tekkesi Bektaşî ve Nakşibendîye ile ilişkili yapılarıdır.⁵¹ Nakşibendîliğin Müceddidî kolundan gelen Şeyh Murâd (ö.1719) için 1760'da kurulan ve adını taşıyan tekke ise Nakşibendîlerin yanı sıra Melâmî, Bayrâmî, Mevlevî ve Bektaşîlerin de buluşma yeri olmuş, Orta Asya ve Hindistan'dan gelen birçok Nakşibendî'yi ağırlamıştır.⁵² Bugün Eyüp'te bulunduğu sokağa ismini veren Kalenderhâne ise 1743 yılında Şeyh Murâd Tekkesi'nin müdâvimlerinden Bayrâmî-Melâmî arîfi Lâ'lîzâde 'Abdü'l-Bâkî Efendi (ö.1746) tarafından yaptırılmıştır.⁵³ Nakşibendîliğin Hâlidîyye kolundan ise Eyüp merkezde iki tekke bulunmaktadır. Bunlar Sultan Reşâd türbesi ile aynı sokakta yer alan Hüsrev Paşa (ö.1855)⁵⁴ ve Hasan Hüsni Paşa (ö.1903) tekkeleridir.⁵⁵

.....

- 49 Halvetîye'nin bir kolu olan Sinânîye Ümm-i Sinân (ö.1568) tarafından kurulmuştur. Ümm-i Sinân tekke tevhîdhânesinin mihrâbının arkasındaki odada gömülü olduğu için bu tekke aynı zamanda Sinânîye'nin âsîtânesidir. Bkz. M. Baha Tanman, "Ümmî Sinan Tekkesi", *TDVİA*, 42: 311-313.
- 50 Tanman, "İstanbul Mevlevihaneleri", *Osmanlı Araştırmaları* 14 (1994): 177-183, 178; M. Baha Tanman, "Bahariye Mevlevihanesi", *TDVİA*, 4: 471-473.
- 51 Tekkeyle ilgili olarak bkz. Nicolas Vatin, Thierry Zarccone, "İstanbul'da bir Bektaşî Tekkesi: Karyağdı (Eyüp) Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 11 (1999): 1-13.
- 52 Halil İbrahim Şimşek, "Murad Buhârî", *TDVİA*, 31: 185-187; M. Baha Tanman, "Şeyh Murad Tekkesi", *TDVİA*, 39: 62-64.
- 53 Nihat Azamat, "Lâ'lîzâde Abdülbâkî", *TDVİA*, 27: 90-92. Crane, *The Garden of the Mosques*, 297; Ekrem Işın, "Bir İmparatorluk Tarihinde Tarikat Üzerine Toplumsal Tarih Notları", *Saltanatın Dervişleri, Dervişlerin Saltanatı* (İstanbul: Pera Müzesi Yayınları, 2007), 12-40, 36; Thierry Zarccone, "Kalenderhane Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4: 398-399.
- 54 Halil İnalçık, "Hüsrev Paşa, Koca", *TDVİA*, 19: 41-45. Ayrıca bkz. Yüksel Çelik, *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası* (Ankara: TTK, 2013).
- 55 Baha Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *TDVİA*, 19: 48-49; Atilla Çetin, "Hüsrev Paşa Kütüphanesi", *TDVİA*, 19: 51-52; Baha Tanman, "Hasan Hüsni Paşa Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3: 565.

d) Sultanların Türbe Ziyâretleri

Ebû Eyyûb el-Ensârî türbesi, kuruluşundan itibaren, Osmanlı sultanlarının en çok ziyâret ettikleri kutsal mekânlardan biri olmuştur. Örneğin I. Selîm (1512-1520), Safevîlere karşı sefere çıkmadan⁵⁶, Kanunî Sultan Süleymân (1520-1566) 1521'de Belgrad ve 1566'da Zigetvar'a gitmeden,⁵⁷ III. Mehmed (1595-1603) ise 1596'da Macaristan seferi öncesinde türbeyi ziyâret etmişlerdir.⁵⁸ Şüphesiz, bu ziyâretler, askerî başarı için sahâbenin himmetini almaya yöneliktir. Askerî zaferler için türbeden beklenen himmet özellikle Zigetvar Seferi'nde çok belirgindir. Hicrî 17 Şevvâl 973 (Miladî 7 Mayıs 1566) tarihli hükümde İstanbul'daki 'ulemâ, huffâz ve kurrâdan Eyüp Câmii'nde toplanarak Kur'ân'dan bir cüz okumaları ve Osmanlı ordusunun zaferi için duâ etmeleri istenmiştir.⁵⁹

Osmanlı sultanları türbeyi, tahta çıkmalarının ardından da ziyâret etmişlerdir. Meselâ II. Selîm tahta çıktıktan sonra ve Zigetvar seferinde vefât eden babasının naaşını almak için Belgrad'a gitmeden önce,⁶⁰ III. Murâd ise tahta çıktıktan on gün sonra, türbeyi ziyâret etmiştir.⁶¹

Sultanların türbeyi ziyâretleri konusunda bahsedilmesi gereken en önemli mesele şüphesiz ki türbede yapılan kılıç kuşanma (*taklîd-i seyf*) törenleridir. Törenlerin türbede yapılmaya tam olarak

.....
56 Nicolas Vatin, Gilles Veinstein, *Le Sérail ébranlé: Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans (xive-xixe siècle)* (Paris: Fayard, 2003), 307.

57 Zeynep Tarım Ertuğ, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), 100; Nicolas Vatin, "Aux Origines du pèlerinage à Eyüp des Sultans Ottomans", *Turcica: Revue d'Études Turques* 27 (1995): 91-99, 96.

58 Nicolas Vatin, "Aux Origines", 97; Necipoğlu, "The Age of Sinan", 67.

59 5 Numaralı Mühimme Defteri: 973/1565-1566: *Özet ve İndeks* (Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1994), no. 1555, 249-250.

60 Vatin, *Le Sérail ébranlé*, 263; 308. Baha Tanman, "Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansıması", 77.

61 Selaniki'nin bildirdiğine göre Sultan ayrıca I. Selîm, Fâtih, Kanunî Sultan Süleymân, II. Bâyezîd ve II. Selîm'in türbelerini de ziyâret etmiştir. Selaniki Mustafa Efendi, 1: 105-106.

ne zaman başlandığı bilinmemekle birlikte, Osmanlı kaynaklarında en erken tören bahsi I. Ahmed dönemine aittir.⁶² III. Mehmed'in 20 Aralık 1603'te otuz yedi yaşında vefâtı üzerine, on üç yaşında tahta çıkan oğlu I. Ahmed için, 3 Ocak 1604 yılında Ebû Eyyûb el-Ensârî türbesinde kılıç kuşanma töreni düzenlenmiştir. Henüz sünnet bile olmadan ve sancağa gitmeden tahta çıkan I. Ahmed için böyle bir tören düzenlenmesine ihtiyaç duyulması, onun deneyimsizliğini örtmek ve meşruluğunu vurgulamak ile ilgili olmalıdır.⁶³ Mustafâ Sâfi'nin *Zübdetü't-Tevârih*'inde anlattığı üzere, Sultan deniz yoluyla Eyüp'e gelerek Şeyhü'l-İslâm Ebû'l-Meyâmin Mevlânâ Mustafâ Efendi (ö.1606) tarafından kılıç kuşandırılmıştır.⁶⁴

Şeyhü'l-İslâm'ın yanı sıra, Hz. Muhammed soyunun en önemli temsilcisi sayılan *nakîbü'l-eşraf* veya devrin en önemli şeyhinin de sultanlara kılıç kuşandırılabilirdiğini not etmek gerekir.⁶⁵ Sultanlar türbeye bazen deniz, bazense kara yoluyla geliyor, türbede kılıç kuşandıktan sonra genellikle Edirnekapı'dan çıkarak Topkapı Sarayı'na kadar başta Fâtih Sultan Mehmed'in ki olmak üzere ecdâd türbelerini ziyâret ediyorlardı.⁶⁶ Osmanlı sultanlarının böylesine önemli bir sahâbenin huzurunda kılıç kuşanmaları ve ecdâd türbelerini ziyâret

.....

62 Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", 55; Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devletinin Son Yüzyulında Merasimler* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 51; Abdülkadir Özcan, "Kılıç Alayı", *TDVİA*, 25: 408- 410. Günhan Börekçi, "Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and his Immediate Predecessors." (Doktora Tezi, The Ohio State University, 2010). 114.

63 Börekçi, 12-13; 80-81; 88; Vatin, *Le Séraîl ébranlé*, 310-311.

64 İbrahim Hakkı Çuhadar (der.), *Mustafâ Sâfi'nin Zübdetü't Tevârih'i* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 15-16.

65 Örneğin IV. Murâd (1623-1640) 'a Şeyh Aziz Mahmûd Hüdâî (ö. 1628) tarafından kılıç kuşandırılmıştır. Özcan, "Kılıç Alayı", 409; Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", 59-60; Karateke, *Padişahım Çok Yaşa*, 57-58; Vatin, *Le Séraîl ébranlé*, 311.

66 Kılıç kuşanma törenlerinin Osmanlı Teşrifât Defterleri'ndeki bazı ayrıntıları üzerine bkz. Hakan Karateke, *An Ottoman Protocol Register: Containing Ceremonies from 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 in the Prime Ministry Ottoman State Archives, Istanbul* (Istanbul: The Ottoman Bank Archive and Research Centre, 2007); Vatin, *Le séraîl ébranlé*, 315-318.

etmeleri, hem iktidârlarını kutsuyor hem de halka yeni hükümdârlarını görmesi için fırsat yaratıyordu.⁶⁷

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla, türbe Osmanlı kılıç kuşanma törenlerine ev sahipliği yapma özelliğini yitirdi. Günümüzde cülûs yolu ve sultanların atlarına binmek için kullandıkları binek taşları, sultanların türbeye yaptıkları ziyâretlerin “hatırlama mekânları” (*lieux de mémoire*) olarak işlev görmektedir.⁶⁸

e) Türbe ve Haremeyn

Türbe, Haremeyn'den gelen kutsal objelerin sergilendiği özel bir konuma sahipti. Kisve olarak adlandırılan Kâbe ve Ravza-i Mutahhara örtüleri, yenileriyle değiştirilmelerinin ardından İstanbul'a doğru yola çıkıyor ve Topkapı Sarâyı'na götürülmeden önce, Eyüp'e getirilerek türbede sergileniyorlardı. Bir süre burada kaldıktan sonra ise özel bir törenle sarâyâ naklediliyorlardı.⁶⁹ Böylece İslâm dünyasının en kutsal mekânlarını örtmüş olan kisveler halk tarafından ziyâret edilebiliyordu.

Kisvelerin dışında, Hz. Muhammed dönemine ait olduğu söylenen kutsal sancak (livâ-ı sa'âdetler [s. 338]) ile Hz. Muhammed'in ayak izi (nakş-ı kademü's-sa'âdet) de türbede korunmuştur. Livâ-ı sa'âdetler 1703'deki Edirne Vaka'ası sırasında isyancılar tarafından ele geçirilecek korkusuyla türbeden alınarak sarâyâ naklediliyorlardı. Peygamberin ayak izi ise I. Mahmûd'un emri ile 1731 yılında türbede özel pişgâhına yerleştirildi.⁷⁰

.....

67 Necipoğlu, “Dynastic Imprints on the Cityscape: The Collective Discourse of Ottoman Imperial Mausoleums in Istanbul”, *Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique*, der. Jean Louis Bacqué-Grammont and Aksel Tibet (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 23-36, 35.

68 *Eyüp Şehir Rehberi* (İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2008), 67, 87, 18.

69 Kisvelerin türbede sergilenmeleri ve sonra Topkapı Sarâyı'na nakledilmeleri ile ilgili bkz. Selanikî Mustafa Efendi, 2: 682-683, 699.

70 Crane, *The Garden of the Mosques*, 276; Râşid Âsım Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, der. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur (İstanbul: Klasik, 2013), 660. Edirne Vaka'ası üzerine bkz. Rifa'at Abou-el-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics* (Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1984).

Türbede ayrıca, Vahhâbî ayaklanmasının bastırılmasını müteâkiben Mekke ve Medine anahtarlarının (mefâtih-i şerîfe) bir hafta boyunca sergilendiğini biliyoruz. 1808 ve 1814 yılları arasında süren ayaklanmanın Kavalalı Mehmed ‘Alî Paşa (ö.1849)’nın oğlu Mısır Vâlisi Tosun Paşa (ö.1816) tarafından bastırılmasının ardından, anahtarlar İstanbul’a getirilmiş ve bu olay yedi gün top atışıyla kutlanmıştır. Türbede sergilenen anahtarlar daha sonra özel bir törenle Topkapı Sarayı’na götürülmüşlerdir.⁷¹ Anahtarların İstanbul’a nakledilmesi ve türbede sergilenmesi kutsal topraklarda Osmanlı kontrolünün tekrar sağlandığını ilan etmektedir.

Söz konusu kutsal objelerin, Hz. Ebû Eyyûb’un türbesinde muhafazası, sahâbenin özellikle Hz. Muhammed’e evini açması ile yakından ilişkili olmalıdır. Nasıl Hz. Muhammed Mekke’den Medine’ye göç ettikten sonra onun evinde konaklamışsa, Haremeyn’den gelen kutsal objeler de türbede “konaklamaktadırlar.” Başka bir deyişle türbe, Haremeyn ve İstanbul, yani kutsal merkezler ve iktidar merkezi arasında kutsal bir menzil işlevini görmektedir. Bugün hacı adaylarının hacca gitmeden önce türbeyi ziyâret etmeleri bile türbenin bu konumunu onaylamaktadır. Bu ziyâretler, İslâm dünyasının “çeperinden” merkezine yapılacak kutsal yolculuğun başlangıç noktasını oluşturmaktadırlar.

f) Türbeyle İlgili İnanışlar ve Ziyâret Pratikleri

Latîfi, *Evsâf-ı İstanbul* (1524/1525) adlı eserinde, Ebû Eyyûb el-Ensârî türbesi için “caygâh-ı meşhûr”, “müşerref ve dilkeş teferrücgâh”, “melce-i penâh”, “himmet ve istimdâd için ziyâret edilen hâcetgâh” gibi ifâdeler kullanmış⁷² ancak türbeyle ilgili inanışlar ve ziyâret pratikleriyle ilgili pek bilgi vermemiştir. Bu konuda yabancı yazarların bazı notları aydınlatıcı olmaktadır. Örneğin Fransız folkloristler Émile Henry Carnoy (ö. 1930) ve Jean Nicolaidès (ö. 1891) tarafından derlenen *Folklore de Constantinople* (1894)⁷³ ile Charles White (ö. 1861)’in

.....

⁷¹ Bkz. BOA, HAT. 30/M/1228 A.H./1813, file: 342, gömlek: 19577.

⁷² Latîfi, 61-65.

⁷³ Bu kaynak üzerine bkz. Arzu Öztürkmen, “From Constantinople to Istanbul: Two Sources on the Historical Folklore of a City”, *Asian Folklore Studies* 61, 2 (2002): 271- 294.

Three Years in Constantinople adlı eserinde türbedeki kuyu suyunun şifalı olduğuna inanıldığı, Zemzem ile ilişkilendirildiği ve özellikle Ramazan'da oruç açmak için kullanıldığı belirtilmektedir.⁷⁴ Müslüman kılığında türbeye girmeyi başaran İspanyol casus Domingo Badia y Lebligh⁷⁵ (ö.1818) suyun kuyudan gümüş bir kova ile çekildiğini ve gümüş kaplarla ziyaretçilere dağıtıldığını söylemektedir.⁷⁶

Folklore de Constantinople türbeye yapılacak ziyâretin Mekke'ye yapılacak haccın yarısına eşit olduğuna, türbe civarındaki çınar ağacı yapraklarının ve türbe hamâmının kısırlık başta olmak üzere tüm hastalıkları iyileştirdiğine inanıldığını bildirmektedir. Aynı eser ayrıca Eyüb Câmii müezzine üç cuma boyunca ezân okurken, minâreden sallaması için mendil ve benzeri objelerin verildiğini ve böylece bu objelerin sahiplerine bereket getirdiğine inanıldığını yazmaktadır.⁷⁷ Tüm bu anlatılar, bize türbe civârındaki su kaynaklarının ve ağaçların, türbenin kutsallığından nasiplendiklerine dair bir algının var olduğunu gösteriyor. Haftanın en mübârek günü cuma günleri minâreden sallanan objelere ise kutsal zaman ve mekân birlikteliği sonucu bir nevî kutsallık atfedilmiş oluyor.

Her ne kadar bugün yasaklanmış olsa da, türbenin hâcet penceresine ait şebekenin mum izleriyle kaplanmış olması türbede bir zamanlar mum yakma geleneği olduğunu gösteriyor.⁷⁸ Bahsedilmesi

.....

74 Henry Carnoy, Jean Nicolaïdes, *Folklore de Constantinople* (Paris: Aux Bureaux de la Tradition, 1894), 158; Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*, 3 cilt. (London: Henry Colburn, 1846), 3: 347.

75 Ali al-Abbasi, *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria, and Turkey: Between the Years 1803 and 1807* (London, 1816) repr. Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, der. Fuat Sezgin, Frankfurt am Main, 1995), 337. Ayrıca bkz. Ertuğrul Önalp, "Bir İspanyol Gezgininin Gözüyle 1807 Yılında Eyüb Sultan Camii" in *Taribi Kültür ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu* (İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 1999), 276-281.

76 Ali al-Abbasi, 337.

77 Carnoy, 156, 158-159.

78 Mina Ünsal, "Hacet Penceresi Şebekesi Restorasyonu", 1. Eyüp Sultan Sempozyumu (Eyüp: Eyüp Belediyesi Yayınları, 1997), 71-73.

gereken en önemli pratiklerden biri de hâlen devam eden kurban kesme geleneği. Gerek sultanların, gerekse devlet ricâlinin ziyâretleri sonucunda kesilen kurbanların Eyüp halkına dağıtıldığını,⁷⁹ hatta bu nedenle semt halkına “kurbancı” denildiğini biliyoruz.⁸⁰

Türbeyi ziyâret adâbı ile ilgili, Hasan ibn Es-Seyyid tarafından yazılan *Menâkıb-ı Ebû Eyyûb el-Ensârî Alemdârı Resûl* (1773)⁸¹ adlı eserdeki notlar aydınlatıcıdır. Buna göre, ziyâretçi önce Eyüp Câmii’nde iki rekât namaz kılmalı ve namazın sevâbını sahâbenin ruhuna bağışlamalıdır. Sonra türbeye yaklaşarak Ebû Eyyûb’a selâm vermeli ve türbenin içine girerek sandûkanın baş ve ayak ucunda olmak üzere iki kez duâ etmelidir. Son olarak bir duâ daha ederek isteklerinin gerçekleşmesi için sahâbenin himmeti istenmelidir.⁸²

Evliyâ Çelebi’nin Eyüp tasviri Osmanlı dönemi boyunca burasının çok renkli bir kasaba olduğunu göstermektedir. Evliyâ, Eyüp’ün kaymak, yoğurt, süt, peynir, kebab, şeftali, kayısı ve nar gibi ürünleriyle ün saldığını, merkezdeki dükkânlarda bu ürünlerin yoğun olarak satıldığını belirtmiştir. Özellikle cuma günlerinde ve bayramlarda birçok ziyâretçinin bu dükkânlara uğradığını ve Otak Meydanı, İdris Köşkü, Kırkserviler, Bülbülderesi, Gümüşsuyu ve Şifâ Havuzu gibi mesîre yerlerinde zaman geçirdiğini ifâde etmiştir.⁸³

Evliyâ ayrıca Eyüp’ün kuzeyindeki eski bir evde, kayıp şahıslardan ve eşyâlardan haber veren Can Kuyusu’ndan bahsetmektedir. Buna göre, kişi abdest alıp, iki rekât namâz kılsa ve Fâtîha Sûresi’ni okuyup Hz. Yûsuf’un rûhuna bağışlarsa kuyu ona kayıp eşyâ ve

.....

79 Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 74.

80 P. G. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956), 77; Hayati Develi, “İstanbul’a dair Risale-i Garibe”, *İstanbul Araştırmaları* 1 (Spring 1997), 95-190, 97.

81 el-Hac Hasan ibn Es-Seyyid, *Menâkıb-ı Ebû Eyyûb el-Ensârî Alemdâr-ı Resûl*, 1773. Kasidecizade 393. Aynı eser iki sene sonra Eyüp Câmii imâmı tarafından kopyalanmıştır. Bkz. ‘Abdu’llah ibn Sâlih ibn İsmâ’il ibn Mehmed, *Menâkıb-ı Ebû Eyyûb el-Ensârî Alemdâr-ı Resûl*, 1795. Hacı Mahmud, 4694.

82 Hacı Mahmud, no. 4694, fol. 8b.

83 Gökyay, 166-170.

şahıslardan haber vermektedir. Evliyâ, kuyunun bu özelliğini bizzât deneyimlediğini de söylemektedir.⁸⁴

Mesîre yerleriyle ünlü Eyüp'te özellikle on altıncı yüzyıldan itibaren hânedânın kadın üyeleri sâhilsaraylar inşâ ettirmeye başlamıştır. Örneğin I. Selîm'in kızı Şâh Sultan (ö. 1572), IV. Murâd'ın kızı Kaya Sultan (ö.1659), III. Ahmed'in kızları Hadîce Sultan (ö.1738) ile Sâliha Sultan (ö. 1778)'in Eyüp'te sâhilsarayları bulunmakta idi.⁸⁵ Ancak on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Eyüp'te açılan fabrikalar nedeniyle, semt bir teferruç mekânı olma özelliğini yitirmeye başlamıştır.⁸⁶ Türbe, 30 Kasım 1925'de kabul edilen *Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu* ile kapanmış, 1 Eylül 1950 tarihine kadar kapalı kalmıştır. Açıldığından bu yana ise İstanbul'un en önemli ziyâretgâhlarından biri olmayı sürdürmektedir.

Özetle, fetih sonrası inşâ edilen Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî türbesi ve külliyesi Bizans Konstantinopolis'inden Osmanlı Kostantiniyye'sine dönüşen şehirde, kökleri İslâm'ın ilk yüzyılına giden kutsal bir mekân olarak inşâ edilmiştir. Külliye etrafında gelişen Eyüp semti, özellikle on altıncı yüzyıldan itibaren imparatorluk elinin hayırseverliğini gösterdiği ve gömülmeyi tercih ettiği bir yer olmuştur. Sultanların türbeye yaptıkları ziyâretler, kutsal objelerin türbede sergilenmesi, türbenin İslâm'ın kutsal merkezleri ve Osmanlı iktidârı arasında önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bahsi geçen ziyâret pratikleri ve türbenin etrafında oluşan nekropol, Ebû Eyyûb el-Ensârî'den dünyevî ve uhrevî konularda aracılık yapma beklentisinin yoğun olduğunu göstermektedir. Kısaca Medineli Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesinin etrafında gelişen "medîne-i Ebû Eyyûb", türbeleri, tekkeleri, hayır kurumları, mesîre yerleri ve canlı sosyal hayatı ile ölüm ve yaşamın iç içe geçtiği müstesnâ bir ziyâret mekânı olarak Osmanlı İstanbul'unda çok özel bir yere sahiptir.

.....

84 *A.g.e.*, 169.

85 Tülay Artan "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsaraylar" in *Eyüp: Dün/Bugün*, 106-114.

86 İlber Ortaylı, "Eyüp'te Sanayi ve Çevre Kirlenmesi" in *Eyüp: Dün, Bugün*, 124-128.

